

ПРАВА ЛЮДИНИ

УДК 342.7-053.2/7(4/9)

Т.О. Проценко,
доктор юридичних наук, професор
О.І. Логвиненко,
кандидат юридичних наук, с.н.с.

ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ В МІЖНАРОДНОМУ КОНТЕКСТІ: ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ

Охарактеризовано спеціальні принципи захисту прав дитини в контексті міжнародного права й запропоновано виокремити їх у самостійний інститут.

Ключові слова: захист прав дитини, принципи захисту прав дитини, права дитини.

Охарактеризованы специальные принципы защиты прав ребенка в контексте международного права; предложено выделить их в самостоятельный институт.

Ключевые слова: защита прав ребенка, принципы защиты прав ребенка, право ребенка.

Special principles of the protection of the rights of the child in an international law context are characterized; it is offered to allocate them in an independent institute.

Keywords: protection of the rights of the child, principles of protection of the rights of the child, the right of the child.

У багатьох демократичних країнах створено ефективну систему захисту прав дитини, щоправда, жодна з них не може вважатися взірцем у сфері дотримання прав дитини. Навіть для найдемократичніших та економічно розвинених держав характерним є зростання правопорушень, а інколи і злочинності неповнолітніх, зростання кількості сімей із низьким життєвим рівнем, смертність дітей через неналежне харчування та медичне обслуговування, наявність безпритульних дітей, що, безперечно, сприяє загостренню уваги міжнародного співтовариства до питань міжнародно-правового захисту прав дитини.

Масштабні соціально-політичні зміни, що відбулися останніми роками в Україні, кризові явища економіки спричинили зростання соціальної напруженості в суспільстві. За умов нової соціальної реальності різко посилюються негативні тенденції в молодіжному середовищі. Швидкими темпами, набагато випереджаючи появу подібних явищ серед дорослих, стали поширюватися дитяча злочинність, алкоголізм і наркоманія, проституція і бродяжництво. Спираючись на міжнародні зобов'язання щодо забезпечення прав дітей, необхідно дотримуватися принципів, які дозволяють дітям захищати свої права, і, водночас, встановити для працівників державних органів влади правила поведінки, з огляду на непросту ситуацію стосовно дітей у сфері правосуддя. Безперечно, такі правила вже існують і стали нормою поведінки для працівників державних органів влади багатьох демократичних країн. Одним із видів таких правил є принципи міжнародного права, котрі як норми імперативного і найбільш загального характеру визначають природу й відображають його головний зміст, зміцнюють чинну систему міжнародних відносин і сприяють її розвитку; закріплюють основні права, обов'язки і законні

інтереси суб'єктів міжнародного права, визначають основи їх взаємодії через встановлення правових статусів; забезпечують основні засади правотворчого і правозастосовчого процесів; формують розвиток міжнародної правосвідомості тощо. Ідея кожного принципу не змінюється, залишається стабільною, при цьому конкретизація його змісту і розвиток може відбуватися залежно від ситуації. Загальний принцип міжнародного права поваги прав людини, який відповідно до положень заключного акта з питань безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. було додано до переліку основних, становить підґрунтя регулювання відносин захисту прав дитини.

Загалом, проаналізувавши сучасні дослідження стосовно захисту прав дитини, ми дійшли висновку, що розгляду принципів захисту прав дитини увага приділялася не повною мірою, хоча вони вважаються узагальненими нормами, що відображають характерні риси, а також головний зміст права й мають вищу юридичну силу [1, с. 156]. Так, на сьогодні в питанні розгляду міжнародних принципів захисту прав дитини науковці дотримуються трьох напрямів досліджень. До першого належать вчені [2, с. 410–429; 3; 4; 5], які аналізуючи принципи міжнародного права щодо захисту прав людини, не торкаються групи принципів стосовно прав дитини і, відповідно, не виокремлюють їх у самостійний інститут. Представники іншого напрямку розглядають права дитини у контексті принципу захисту материнства, дитинства і родини, також не поділяючи їх на окремі інститути [6, с. 192–197]. До третього напрямку належать вчені, які права дитини розглядають як права однієї з найбільш незахищених категорій людини відповідно до Конвенції про права дитини [7; 8, с. 242–243], але не торкаються принципів, тобто обминають “своєрідну систему координат, у межах якої розвивається право, і одночасно вектор, який визначає напрям його розвитку” [9]. Таким чином, можна констатувати, що вчені не виокремлюють принципи захисту прав дитини в самостійний інститут.

Ідея захисту прав дитини на міжнародному рівні загострилася у другій половині ХХ ст. і проводилася за кількома напрямами: закріплення прав дитини в універсальних деклараціях і конвенціях з прав людини; закріплення прав дитини в міжнародних угодах, що регламентують права окремих соціальних груп, тісно пов'язаних з дитиною (права жінок, біженців), або в певній галузі відносин (у сфері сімейного, трудового права, освіти; розроблення декларацій та конвенцій, що спеціально регулюють права дитини) [10, с. 51–58]. У вересні 1990 року в Нью-Йорку було прийнято Всесвітню Декларацію про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей, у якій, враховуючи статистику про те, що щодня у світі 40 тис. дітей помирає від недоїдання і хвороб, понад 100 млн дітей не мають базової шкільної освіти, півмільйона матерів вмирають щороку з причин, пов'язаних із народженням дітей, визначено проблеми, можливості, завдання, зобов'язання і подальші кроки держав-учасниць зустрічі в інтересах дітей щодо забезпечення кращого майбутнього для кожної дитини [11].

Враховуючи фізичну і розумову незрілість дитини, міжнародна спільнота створила систему охорони прав дитини, спрямовану на розроблення та забезпечення прав дитини з метою формування повноцінної і гармонійно розвиненої особи, яка містить, на думку Н. Градецької, такі складники: розроблення декларацій, резолюцій, конвенцій із метою підготовки міжнародних стандартів у галузі прав дитини; створення спеціального контрольного органу із захисту прав дитини; сприяння приведенню національного законодавства у відповідність до міжнародних зобов'язань (імплементаційна діяльність); надання міжнародної допомоги через Дитячий фонд ООН [12]. Загалом підтримуючи думку автора, вважаємо за доцільне більш докладно зупинитися на принципах захисту прав дитини в міжнародному

праві, які, беззаперечно, і є елементом, що об'єднує зазначені складники, і виокремити їх у самостійний інститут.

Так, поширеною є наукова думка про те, що інститут міжнародного захисту прав дитини ґрунтується і включає в себе як основні принципи права прав людини, так і спеціальні принципи, що регулюють винятково правове становище дитини. З-поміж визначених у міжнародних інструментах і вченими спеціальних принципів міжнародного права стосовно захисту прав дитини можна назвати такі, що на сьогодні вже стали міжнародними стандартами: право дитини на життя, виживання і здоровий розвиток, принцип недискримінації і рівності дітей, принцип найкращого забезпечення інтересів дитини, принцип поваги до поглядів дитини (вільного висловлювання дитиною власних поглядів). Зокрема, така увага до принципів стосовно прав дитини пояснюється в преамбулі Конвенції про права дитини тим, що діти через свою вразливість потребують особливої турботи та охорони, а також правового та іншого захисту дитини до і після народження. Право дитини на життя і здоров'я чітко окреслено у положеннях Конвенції про права дитини, в яких сформульовано завдання держав-учасниць її ратифікації: держави-учасниці визнають, що кожна дитина має невід'ємне право на життя, і забезпечують максимально можливою мірою виживання і здоровий розвиток дитини (стаття 6); держави-учасниці визнають право дитини на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я і прагнуть забезпечити те, щоб жодна дитина не була позбавлена свого права на доступ до подібних послуг системи охорони здоров'я, а також домагаються повного здійснення цього права, за допомогою вживання необхідних заходів для: зниження рівня смертності немовлят і дитячої смертності; розвитку первинної медико-санітарної допомоги; боротьби з хворобами і недоїданням; доставки чистої питної води з урахуванням ризику забруднення навколишнього середовища; надання матерям належних послуг з охорони здоров'я у допологовий і післяпологовий періоди, інформування суспільства про здоров'я і харчування дітей, гігієни, санітарії середовища перебування дитини і запобігання нещасним випадкам; розвитку просвітницької роботи та послуг у галузі профілактичної медицини та планування сім'ї; скасування практики, що негативно впливає на здоров'я дітей; міжнародного співробітництва в інтересах збереження здоров'я дітей (стаття 24).

Право дитини на рівність в середині ХХ сторіччя стало похідним через категорію "недискримінації" людини, закріплену у ст. 2 Загальної декларації прав людини [13], у якій проголошувалося, що "кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища", і уточнювалося стосовно дитини у ст. 2 Конвенції про права дитини [14] те, що "держави-учасниці поважають і забезпечують всі права, передбачені цією Конвенцією, за кожною дитиною, яка перебуває в межах їх юрисдикції, без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин... вживають всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або покарання на підставі статусу, діяльності, висловлюваних поглядів чи переконань дитини, батьків дитини, законних опікунів чи інших членів сім'ї". Принцип недискримінації і рівності дітей міститься також у Африканській хартії прав і благополуччя дитини (ст. 3), в Пекінських правилах

(правил 2.1), а також в інших правових документах загального характеру про права людини, що однаковою мірою застосовуються і до дітей, зокрема, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (пункт 1 статті 2, стаття 26), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (стаття 14), Африканській хартії прав людини і народів (стаття 2), Американській конвенції про права людини (статті 1 і 24). Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (березень 1966 р.) тлумачить поняття расової дискримінації так: “будь-яка відмінність, виключення, обмеження або перевага, які ґрунтуються на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного або етнічного походження, метою або наслідком яких є ліквідація або зменшення визнання, використання або здійснення на засадах рівності прав та основних свобод людини у політичній, економічній, соціальній, культурній або будь-якій іншій сфері суспільного життя” [15].

Створений відповідно до положень ст. 43 Конвенції про права дитини Комітет з прав дитини висловив загальну стурбованість з приводу певних уразливих груп дітей, зокрема, це стосується і дітей – потерпілих, свідків або злочинців. Особливо це виявляється при визначенні заходів, що застосовуються до дітей, оскільки переважають критерії суб'єктивного і довільного характеру щодо запобігання дискримінації (як, наприклад, щодо дітей із обмеженими можливостями, дітей, народжених поза шлюбом). Тобто до дітей, які перебувають в однаковій ситуації, без об'єктивних і розумних підстав виявляють різне ставлення.

Крім цього, принцип недискримінації і рівності дітей закріплено й у Конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (стаття 1), яким встановлюється унеможливлення знищення або порушення рівності відносин у галузі освіти. Міжнародною спільнотою створено низку нормативно-правових актів, як необов'язкових для виконання (резолюції і декларації), так і таких, що мають обов'язкову юридичну силу (договори, пакти, конвенції), якщо вони ратифіковані вищим законодавчим органом держави. Стаття 29 Конвенції про права дитини встановлює для держав-учасниць норму, відповідно до якої освіта дитини має бути спрямована на розвиток особистості, талантів, розумових і фізичних здібностей дитини; виховання поваги до прав людини та основних свобод; підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості, рівноправ'я чоловіків і жінок та дружби між усіма народами, етнічними, національними й релігійними групами тощо. Для держав, у яких є етнічні, релігійні або мовні меншини чи особи з корінного населення, статтею 30 визначено, що дитині, яка належить до таких меншостей, не може бути відмовлено у праві разом з іншими членами її групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію або виконувати її обряди, а також спілкуватися рідною мовою.

Отже, із зазначених вище положень щодо заборони дискримінації стосовно дітей випливає, що підґрунтям декларацій, резолюцій, конвенцій, які стали міжнародними стандартами у галузі прав дитини, є один із об'єднуючих принципів недискримінації і рівності дітей.

Наступний ключовий стандарт захисту прав дитини закріплено в Конвенції про права дитини (пункт 1 статті 3) [14]. Його зміст полягає в тому, що державні або недержавні установи, які опікуються питаннями соціального забезпечення, суди, адміністративні або законодавчі органи мають враховувати те, що їх діяльність впливає на дітей. Саме це має слугувати підставою, щоб всі дії стосовно дітей були спрямовані на якнайкраще забезпечення інтересів дитини. Африканська хартія прав і благополуччя дитини також встановлює, що в усіх діях стосовно дитини,

які застосовуються будь-якою особою або органом влади, першочерговим є найкраще забезпечення інтересів дитини (пункт 1 статті 4). Хоча принцип найкращого забезпечення інтересів дитини прямо не зазначається у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, у зауваженнях до Пакту визначено, що при розірванні шлюбу батьків повинні бути вжиті заходи з урахуванням першочергової важливості забезпечення інтересів дітей [16, пункт 6]. Відтак, на наше переконання, спеціальний принцип стосовно дитини не лише спирається на загальний принцип міжнародного права поваги прав людини, а й активно його опрацьовує в контексті дотримання інтересів дитини. Так, у національних законодавствах даний принцип виявляється, зокрема, як правове визначення дитини щодо мінімального віку для вступу до шлюбу, влаштування на роботу, призову на військову службу, а також під час затримання, поміщення до спеціальних установ.

Зміст принципу вільного вираження дитиною своїх власних поглядів полягає в тому, що кожна дитина має право вільно висловлювати власні погляди й думки з усіх питань, що торкаються її життя (п. 1 ст. 12 Конвенції про права дитини), а батьки, представники влади, громадські організації зобов'язані враховувати ці погляди, зважаючи на рівень зрілості і віку дитини. Зокрема, дитині надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається її, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства (п. 2 ст. 12 Конвенції про права дитини), вільно висловлювати свої думки, що включає свободу шукати, одержувати й передавати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від кордонів, в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі творів мистецтва чи за допомогою інших засобів на вибір дитини (п. 1 ст. 13 Конвенції про права дитини); також держави-учасниці мають поважати право дитини на свободу думки, совісті та релігії, право та обов'язки батьків і у відповідних випадках законних опікунів керувати дитиною в здійсненні її права методом, що відповідає здібностям дитини, які розвиваються (ст. 14 Конвенції про права дитини), визнається право дитини на свободу асоціацій і свободу мирних зборів (п. 1 ст. 15 Конвенції про права дитини). Цей принцип виражається також у тому, що "діти можуть вільно висловлювати свою думку, яка враховується випадках, що їх стосуються, залежно від їх віку та зрілості" у п. 2 ст. 4, ст. 7 Африканської хартії прав і благополуччя дитини [17]; в п. 1 ст. 24 Хартії Європейського Союзу про основні права [18].

Вказані вище принципи були підтвержені на Всесвітній конференції з прав людини 1993 р., який підкреслив, що "в усіх діях щодо дітей першочергову увагу слід приділяти недискримінації та якнайкращому забезпеченню інтересів дитини, при цьому належна увага має приділятися поглядам дитини" (пар. 21). Це дозволяє розглядати дитину як особистість або як активного суб'єкта права [19].

Усе зазначене вище дає підстави стверджувати, що принципи стосовно захисту дитини в міжнародному праві існують як самостійний інститут, а не як складова захисту прав людини і громадянина, оскільки, визначаючи права і свободи дітей, що встановлюють зобов'язання держав із забезпечення та практичного втілення в життя (реалізації) цих прав і свобод, а також міжнародні механізми контролю за виконанням державами своїх міжнародних зобов'язань, вони, незаперечно, становлять правову основу, на якій базуються конкретні норми щодо захисту прав дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Международное право. Общая часть : учебник : для студентов юрид. фак. и вузов / И. И. Лукашук ; Росс. акад. наук ; Ин-т государства и права, Акад. прав. ун-т. – М. : Волтерс Клувер, 2005. – 432 с.
2. Права человека : учебник для вузов / отв. ред. член-корр. РАН, докт. юрид. наук Е. А. Лукашева. – М. : Издательская группа НОРМА, 2004. – 576 с.
3. *Мацко А. С.* Міжнародне право : навч. посіб. / А. С. Мацко ; Міжрегіональна академія управління персоналом. – К. : МАУП, 2005. – 216 с.
4. Сучасне міжнародне право : навч. посіб. / Издательство : КНТ, 2010. – 280 с.
5. *Болотіна Н. Б.* Право соціального захисту України : навч. посіб. / Н. Б. Болотіна. – К., 2005. – 615 с.
6. *Головистикова А. Н.* Права человека : учебник / А. Н. Головистикова, Л. Ю. Грудцина. – М. : Эксмо, 2008. – 448 с.
7. Міжнародне право : навч. посібник / за ред. М. В. Буроменського. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 336 с. ; Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун ; пер. з рос. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.
10. *Старовойтов О. М.* Становление и развитие международной защиты прав ребенка // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 1998. – № 5. – С. 51–58.
11. Всемирная Декларация об обеспечении выживания, защиты и развития детей. Права ребенка. Основные международные документы. – М. : Изд-во “Дом”, 1992.
12. *Градецька Н. М.* Міжнародне співробітництво у сфері охорони прав дітей і проти впливу злочинності неповнолітніх / Н. М. Градецька [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http : // archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_pravo/2012_1](http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_pravo/2012_1).
13. Всеобщая декларация прав человека : принята и провозглашена в резолюции 217 А (III) Генеральной Ассамблеи от 10 декабря 1948 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http : // zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015).
14. Конвенція про права дитини, ООН від 20 листопада 1989 р. // Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. – № 1. – Ст. 205
15. Международная конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации 1966 г. // Ведомости СССР. – 1969. – № 25. – Ст. 219.
16. Замечание общего порядка № 17 по статье 24 Международного пакта о гражданских и политических правах в Подборке заметаний общего порядка Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http : // juvenjust.org/index.php](http://juvenjust.org/index.php).
17. Африканская Хартия о правах и благополучии ребенка. 1991 г. // A compilation of international instruments. – Vol. II. Regional Instruments. – New York and Geneva. 1997. – P. 348.
18. Хартия основных прав Европейского Союза. Торжественная прокламация. Ницца, 7 декабря 2000 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http : // zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_524](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_524).
19. Документ Организации Объединенных Наций С.КС/С/90, Доклад о работе двадцать второй сессии, 20 сентября – 8 октября 1999 года : Мексика, пункт 181.

Отримано 10.10.2013